

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לב, תשמ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

"שגיאות מי יבין, מנסתרות נקני"

(על טעויות דפוס בספרי קודש)

חייב אדם לברור לו סידור יפה וש"ס יפה, פן ישתבש בתפילתו או בלימודו. עם זאת יש שאפילו במהדורות המפורסמות בדיוקן אתה מגלה שגיאות נוראות. להלן דוגמאות אחדות.

ר' וולף היידנהיים (תקי"ז-תקצ"ב), תלמיד-חכם ובלשן למופת, הוציא בעצמו את ספריו בבית-דפוסו אשר בִּרְדֵּלֵהיים ליד פראנקפורט על נהר מיין, ובכללם חומשים ומערכות המחזור האשפנזי. הוא זיקק כל מלה ומלה לפי כתב-היד המצויים ולפי ההיגיון הדקדוקי והתוכני ותיקן טעויות רבות. יהודי מרכז אירופה ומערבה לא היו סומכים — עד הופעת תנ"ך קורן — אלא על נוסח רִדְלֵהיים. ואולם כמעט בכל המהדורות הנפוצות של התורה, שנדפסו בִּרְדֵּלֵהיים (שלא בחיי רו"ה) עם הילת היוקרה של היידנהיים, תמצא בפרשת ויצא (בראשית לא, מ) את הכתוב: "וַתֵּדַר שְׁנֵתִי מֵעֵינַי" במקום "ותדד...", וכן גם במהדורות הצילום ההולכות בעקבותיהן. השגיאה מופיעה בפעם הראשונה ב"חמשה חומשי תורה עם תרגום אשפנזי מאת יוסף וואלהלגעמוטה ואברהם יצחק בלייכראדע" (תר"ס, 1899). בשתיים-עשרה

מהדורות מאוחרות, שהספקתי לבדוק (עד תר"פ), תוקנה השגיאה רק בשלוש מהדורות: תרס"ה, תרס"ו ותרע"ב. אין להתפלא, אם נמצא, שהיו אנשים באשכנז המערבית — שראו בחומשי גדלהיים את שיא הדייקנות — שהאמינו בתמימותם, שאכן צריך לקרוא "ותדר". אבל תמוה, שאיש לא העיר על כך ליורשי ר' וולף היידנהיים; ואם העיר מישהו — שלא טרחו לתקן!

מפל מקום הוכחה בדיקת המהדורות השונות, שר' וולף זכאי מפל אשמה לגבי השיבוש הנ"ל, שהשתרש זמן רב אחרי מותו. ברם, יש במחזוריו, מלבד טעויות דפוס פשוטות, שהקורא המשכיל מיישרן מעצמו ומדעתו, לפחות במקום אחד שגיאה המטעה את הציבור. בהפטרה ליום א' של סופות (זכריה יד, יא) מודפס במחזורי גדלהיים, למן הראשון (תק"ס)¹ ועד האחרונים, משנות העשרים למאה הנוכחית לסה"נ: "וְיִשְׁבָּה בָּהּ וְחָרֵם לֹא יִהְיֶה עוֹד וְיִשְׁבָּה יְרוּשָׁלַם לְבַטֵּחַ". במקום "וְיִשְׁבָּה" הראשון — שנשתבש, כפי הנראה, בהשפעת השני ובהשפעת "וישבה תחתיה" שבפסוק הקודם — צריך לתקן: "וְיִשְׁבּוּ בָּהּ וְחָרֵם לֹא יִהְיֶה עוֹד וְיִשְׁבָּה יְרוּשָׁלַם לְבַטֵּחַ". וכאן ייתכן, שאפילו התרגום סורס בעקבות הגרסה הלוקייה, פי במהדורות הישנות הוא אומר: "נון ווירד זיא באוואהנט ווערדען" (פלומר: "עתה תהיה מיושבת"); ובמאוחרות, בתרגומו של ר' פינחס במברגר: *Sie ist besiedelt* ("היא מיושבת"), במקום תרגום פשוט, כגון

1. שיצא ע"י רוו"ה בעצמו ("מאתי וואלף ב"ר שמשון ז"ל איש

היידנהיים").

"דארט ווירד מאן וואָהנען" ("שם יֵשְׁבוּ"). מכל מקום הנוסח "ישבה" במקום "ישבו" נשאר בכל המהדורות.²

אם חלו שיבושים כאלה אצל בעל מסורה כמו הרוו"ה, אין פלא, שבכתובים, שלא נשמרו באותה קפדנות, רבו השגיאות. ב"ד החזקה" של הרמב"ם, הלכות תמידין ומוספין, בסוף פרק ב', קוראים במהדורות המצויות: "ואף על פי שאין הוצאתו [של הַדְּשֵׁן] לחוץ עבודה, אין בעלי מומין מוציאים אותו. וכשמוציאים אותו לחוץ לעיר מניחין אותו במקום שאין הרוחות מנשבות בו בחזקה, ולא חוזרים גורפים אותו, ולא יפזרנו שם וכו'". מורי ורבי, חתן פרס ישראל תשמ"א, ר' אברהם סופר נ"י, ביקש ממני לבדוק את הגרסה במהדורת רומי משנת ר"ם (דפוס-צילום ממנה: ירושלים, מוסד הרב קוק, תשט"ו), כי אמר: "ומה עניין חוזרים אצל ירושלים?" ובאמת שם נדפס: "ולא הזרמים גורפים אותו".³

ואם כך בחומר הכתוב פולו בעברית צחה — כשיש תערובת של לעז, על אחת כמה וכמה. בפירוש רש"י על התלמוד. לא רק שהמלים ה צ ר פ ת י ו ת, שהועתקו במשך דורות רבים מבלי שתובננה כלל, השתבשו והתרחקו מצורתן המקורית, אלא גם קרה לא אחת, שמלה לועזית נתפסה בטעות כמלה עברית. למשל, במסכת שבת דף קז ע"ב (פל

2. ולא רק בדפוסים יִדְלֵהִיִּים ובתצלומיהם, אלא גם במחזורים אחרים שניקדו על פיהם, ויצאו בווארשה, בקרטושיץ, ועוד.

3. וכבר העיר על כך הרב י"ל מימון, מהדיר דפוס-הצילום, בהקדמתו, עמ' 10-11.

המובאות מדפוס ראם, וילנא), ד"ה "הטפויין", המלה הראשונה "שירויק" מתפרשת, פי מדובר כאן בחיות קטנות השורצות (כמו "ביצי פנים" הסמוך לה), אבל למעשה יש לפנינו כאן הלעז שיירונ"ש [seirons] (חרקים קטנים, בצרפתית מאוחרת יותר cirons); וצריך לקרוא: "הטפויין. שיירונ"ש . . ."

וכן באותה מסכת, דף קמז ר"א, ד"ה "ולא מתגרדין", קוראים: "גרסינן, במגרת שקורין אישטרייל"א [estreile]. וברור לכאורה, שהתפון רש"י לאמץ את הגרסה "מתגרדין" לעומת המונח הנרדף "מתגרדין". ולא היא! כל פתביהיד שבידנו — שמונה במספר — גורסים (עם שינויים של מה בכך ביניהם) את הלעז גרטי"ר [grater] במקום "גרסינן". ומסתבר, שאחד המעתיקים המאוחרים, או המדפיס של מהדורת קראקא (שס"ב), קרא בטעות גרסי' במקום גרטי"ר, ולאחר מכן "פוענח" הקיצור פ"גרסינן" ממש. אך אין ספק, שיש לקרוא ברש"י: "ולא מתגרדין. גרטי"ר, במגרת שקורין אישטרייל"א . . ."

ויותר מזה, אף במסכת שבת, דף קלג ע"ב, יש בתלמוד מאמר של אביי בזה הלשון: "אמרה לי אם: איספלייתא דכולהון כיבי שב מינאי תרבא וחדא קירא. רבא אמר: קירא וקלבא רישינא" (פלומר, אמרה לי אני: התחבשות המרפאת את כל הפצעים היא משחה המורפבת משבע מנות של חלב ואחת של שעווה. רבא אמר: שעווה וקלבא רישינא). רש"י מפרש: "קירא וקלבא רישינא. הוא זפת של עץ שמוציאים ממנו שלא ע"י האור והיא לבנה". רש"י מסביר אפוא

שקלבא הוא בעצם שרף. אולם מה זה רישינא? אין זה אלא לעז, והיא המלה הצרפתית résine⁴. פלומר: רישינא הוא ביאורו הצרפתי ("לעז") של קלבא שבדברי רבא. ולא זו בלבד, שהמלה איבדה בתוך פירוש רש"י את כל הסימנים, שמדובר כאן במונח צרפתי, אלא שקפצה בטעות, כפי הנראה, מתוך שגרת אחד הסופרים, לתוך עצם נוסח התלמוד. מורי הדגול, ר' יעקב יחיאל ויינברג זצ"ל לימד אותי, שלפעמים הוכנסו מדברי רש"י אל תוך דברי הגמרא, אבל כמדומני זה המקרה היחיד, שנקלט לעז מדברי רש"י בנוסח התלמוד.

מכל אלה עלינו ללמוד, שצריך לבחור את הספרים הבדויים ביותר, אבל אף אלה אינם מנוקים מפל שגיאה.

4. [והוזכר זה גט במילונים התלמודיים. וברש"י לב"ק פה ע"א: "וקלבא. רשינ"א שבחביות של יין".]